Xipaguazín: una princesa asteca a la Cerdanya

Autor: Esteve Renom
Data de publicació: 11-04-2012

Va venir a Catalunya la filla de Moctezuma? Es va instal·lar a Toloriu, a la Cerdanya? Com que fins avui tothom ha tingut En Cortès per extremeny, els historiadors ho consideraven una pura llegenda. Gràcies a les noves recerques que el fan un príncep català, lligat al Pallars i a la Ribagorça, ara l'Esteve Renom, ha tornat a furgar la informació publicada i ens presenta aquest article, ple de referències documentals, on, més enllà de la rondalla, es dibuixa amb molta força que la princesa asteca Xipaguazín visqués i morís a Toloriu i fos casada amb En Joan Grau.

Ja fa força temps havia sentit parlar d'una llegenda d'una princesa asteca que havia vingut a parar a la Cerdanya, al poble de Toloriu, al segle XVI. Res més que això és el que m'havia arribat. No és fins fa poc, amb la pàgina web de l'Institut Nova història, on sovint apareixen articles sobre l'origen aragonès d'Hernán Cortés, que se'm va acudir que podria tenir-hi alguna possible relació. I tot seguit, cerco informació a internet.

El primer que em surt és un article de Jordi Soler a El País del dia 23 de gener, que parla de la princesa americana de Toloriu. Ens informa que Xipaguazín Moctezuma, filla de l'emperador asteca, es va casar amb Joan Grau, baró de Toloriu. La masia Vima, en aquest municipi de la Cerdanya, era el centre de la baronia. Resultaria que Joan Grau es va embarcar amb Hernán Cortés en l'expedició cap al Nou Món. Casat o amistançat amb la princesa, se la va endur després a la seva terra. Es veu que allà la princesa s'hi hauria fet acompanyar d'un seu germà i de 12 indis per al seu servei. La princesa s'hauria fet batejar i adoptat el nom de Maria. El seu germà hauria tornat a Mèxic al cap d'un any. Xipaguazín hauria mort a Toloriu el 10 de gener de l'any 1537 i hauria estat enterrada a la parròquia del poble.

Es diu que abans de la seva mort hauria enterrat el seu tresor personal en algun lloc de la masia Vima. L'any 1936 la seva tomba fou saquejada i destruïda.

L'any 1936, un grup d'aventurers alemanys van arribar a Toloriu amb la intenció de cercar el tresor, fent forats per tot al

llarg de la finca. El mateix succeí amb un grup d'espeleòlegs de Madrid l'any 1960, i també han realitzat recerques del tresor altres persones.

També se'ns diu a l'article que a Granada també hi va anar a parar un nét de Moctezuma –Diego Luis–, que s'hauria casat amb Francisca de la Cueva, castellana.

La veritat és que l'article no cita les fonts d'on ha tret aquestes informacions.

Ferran Cortès i Moctezuma

Masia Vima

A la Viquipèndia trobo també un article sobre la princesa, on hi ha algunes informacions addicionals. Aquí, si bé tampoc se citen les fonts, es deixa constància que la informació està basada en allò que "diuen els documents".

S'hi comenta que les possessions del baró eren, a més de la masia Vima, el Castell de Toloriu; que la princesa va venir acompanyada, a més del seu germà, Pere, de la seva germana Isabel. Els dos germans van tornar a Mèxic, on van morir assassinats pels nadius.

No obstant això, l'autor de l'article posa de manifest que "a la Biblioteca de Catalunya, a la 'Col·lecció de documents relatius al Descobriment, consulta i Organització de les antigues possessions d'ultramar", si bé hi apareix Maria Xipaguazín, no consta com a casada; i tampoc apareix ni figura entre els passatgers d'Índies, ni tampoc En Joan de Toloriu es troba entre els conqueridors i pobladors de Mèxic. Tot i amb això, l'article indica que Antoni Soldevila, prevere de la diòcesi d'Urgell, havia publicat uns articles entre els anys 1976 i 1977 a la revista Església d'Urgell, on defensava que Joan Grau havia estat lloctinent d'Hernán Cortés. Una altra font citada és un article de Francesc Gurri Serra publicat al núm. 10 de la revista Amics de la ciutat, corresponent al maig-abril del 1965, on es fa esment d'una acta notarial referent a la còpia del testament de Maria Xipaguazín Moctezuma, ratificada pel notari Manuel Pallàs de Torrents, de l'Ajuntament de Benavarri, amb les següents paraules: "Certifico y doy fe y testimonio de verdad que se me exive un testamento otorgado por la princesa Maria Chipaguazín-Moctezuma ante el rector de Toloriu, a siete de noviembre de 1536".

A la Vikipèndia, a l'entrada "Joan Grau", trobo com a cosa establerta la participació d'aquest baró a la conquesta de Mèxic, com a capità de les forces de Ferran II, sota el comandament d'Hernán Cortés, essent la font d'informació Arrels asteques, de Cecilia A. Rovela. També se'ns diu que en Joan i la princesa van tenir un fill, Joan-Pere de Grau-Moctezuma, batejat a la parròquia de Toloriu el 17 de maig del 1536. Joan-Pere va casar-se amb Clara d'Albors, natural de Sant Pere de Lles, davant el notari reial de la Seu d'Urgell, Bartomeu Aragall, el 26 de gener del 1563, a qui s'anomena amb el títol de "príncep". Joan-Pere va reclamar sempre a Espanya les terres de Mèxic que li corresponien, però mai no va ser atès.

En una pàgina web de "Cuaderno de Rutas" (www.airev.com) es diu que en Joan Grau, d'esperit aventurer, va decidir anar-se'n a la conquesta del nou món, i "va escollir la nau d'Hernán Cortés", amb qui va fer gran amistat, i qui el va nomenar el seu lloctinent. Moctezuma, abans de ser mort pels seus vassalls, acusat de traïdor, va donar en custòdia a Hernán Cortés els seus tres fills, Xipahuatzin, Tohualicahualtzin i Telicuatzin, batejats amb els noms de Maria, Pere i Isabel, perquè no morissin a mans del poble asteca. Moctezuma va pregar que els portés a Espanya, tot entregant-li tot l'or que posseïa. Durant la travessa marítima de tornada, Joan Grau es va enamorar de Xipahuatzin, i Cortés li va encomanar la custòdia de tots tres germans. Les dues filles van anar a parar a Catalunya. Joan i Maria passaven temporades a la masia Vima (que en asteca significa: primera dama o gran senyora). Isabel es casarà amb Pere Grau i viurà al castell de Bar. El seu germà Pere anirà a parar a Castella, on rebrà el títol de comte a canvi de renunciar als seus drets sobre l'imperi asteca. Maria va reclamar privilegis i prerrogatives per a ella, que van ser acceptades per les corts catalanes i pel rei. Des del 1536 Maria va fer valer els seus drets de sobirania, "sense que pogués esser perseguida per trobar-se en terres catalano-aragoneses i no castellanes". Maria va fer testament davant notari a Toloriu el 17 de novembre del 1536, i va morir el 10 de gener del 1537, i fou enterrada sota l'altar major de l'església de Sant Jaume de Toloriu. El fill de Joan-Pere de Grau-Moctezuma i Clara d'Albors va ser batejat al 21 de setembre de 1570 a la parròquia de Sant Jaume de Toloriu.

A la pàgina web Epistemowikia es diu que els masovers de can Vima, abans de la guerra del 36 havien fet importants préstecs, impropis del seu estat. Els hereus dels masovers, actualment residents a Andorra, encara guarden la documentació d'aquests pagarés. Així mateix, el banquer Calçot, de la Seu d'Urgell, havia manifestat que els masovers de can Vima li havien portat moltes monedes d'or, algunes de les quals de països estrangers. Algunes fonts han indicat que qui va ser enterrada a l'església de Toloriu no fou Maria Xipaguazín, sinó la seva filla Maria Grau Moctezuma. Es diu que la font d'aquest article és un treball realitzat pel diari Segre, l'any 1991, per en Josep Xicota, ampliat en un altre treball al 1993 pel diari Regió 7.

A la pàgina web del municipi de Toloriu es recull el pregó del 2003 del llavors alcalde de Toloriu, Sr. Miquel Mas i Miró, on parlant de la princesa asteca, indica "que pels voltants del 1503 Hernan Cortés contractà en Joan Grau de Toloriu com a assessor militar dels mercenaris que s'emportà a la seva aventura colombina". Mossèn Sirvent, darrer rector de Querforadat abans de la guerra del 36, va fer un certificat manifestant que en els registres d'enterraments de la parròquia de Toloriu hi constava l'enterrament de la princesa asteca. Alguna d'aquesta informació diu haver-la tret del llibre Vima i el Querforadat, de Rosalia Pantebre i Trasfí, d'edicions Solsona Comunicacions SL, publicat a Solsona el 2001. L'alcalde, així mateix, manifesta que un veí gran, de cap clar, li havia explicat cap als anys 20 del segle XX, que els seus avis li havien narrat que els francesos havien cremat l'església a l'època de Napoleó, i que a l'església hi havia enterrada "una gran senyora".

També a la web del municipi de Toloriu, apareix un article amb el títol "Una mica d'història per a un petit poble", on s'indica que Hernán Cortés no és qui diuen que és, sinó que era un parent del rei Carles I, de professió militar, que realment era "el príncep Ferran d'Aragó i Margarit, nascut a Xàtiva, marquès de la Vall, duc de Gandia i senyor de Cortès, nascut el 10 de novembre del 1483. Que Ferran Cortès va disposar de dos capitans procedents de la Cerdanya, cosins, Joan de Grau, de Toloriu, i Pere de Grau, de Bar, que eren els qui comandaven les seves tropes quan atacava Tenotxtitlan. Pere, Maria i Isabel eren els fills de l'emperadriu de Mèxic, i, per tant, hereus de l'imperi. Que Pere, a Castella, va renunciar als drets de l'imperi a canvi del títol de comte, i que, per tant, els drets passaven a Maria de Toloriu. Maria va reconèixer aquests drets, sense que se la pogués perseguir des de Castella, perquè residia en jurisdicció catalana. Maria va llegar al seu fill Joan Pere Jaume Grau expressament els seus drets successoris en testament atorgat a Toloriu davant notari el 7 de novembre del 1536, com certifica el notari Manuel Pallàs de Torrents, de l'Ajuntament de Benabarri. Maria va morir el 10 de gener del 1537, segons consta a la partida de defunció estesa pel rector de Toloriu i Bar on es llegeix que va ser sepultada a l'església de Sant Jaume de Toloriu sota l'altar major, amb les pertinences que, d'acord amb la tradició asteca eren de rigor i coberta amb una làpida que deia: "Aquí jau la princesa Maria de Moctezuma Maguatxutxil filla de l'emperador Diego I Moctezuma de Mèxic, dona de l'honorable Joan Grau, que Déu perdoni, finada 10 dies transcorreguts de gener era mil cinc-cents i trenta i set".

Mapa de Tenotxtitlan d'en Joan Oliva de l'any 1596, amb la bandera catalana.

Mapa de la ciutat de Mèxic del 1589, de l'italià Baptista Boazio.

Esteve Renom